

SEKSUALNI SIMBOLIZAM

ISTORIJA KULTA OBOŽAVANJA FALUSA

Sa uvodom Ešlija Montagju-a

UVOD

D

VE studije koje ovaj tom sadrži, *Predavanje o obožavanju Prijapa (1786.)* Ričarda Pejna Najta (Richard Payne Knight), i *Obožavanje generativnih moći u Srednjem*

veku u Zapadnoj Evropi (1866.) Tomasa Rajta (Thomas Wright), čine pionirska dela naučnog istraživanja i obrazovanja u velikoj misteriji ljudskog saznanja, koja je zadugo bila i ostala zabranjena zemlja. Svako ko bi se usudio da kroči na to tle morao je unapred biti spreman na rizik, koji je pak bio takav da je samo nekolicina bila u stanju preuzeti ga. Žestina reakcije na objavljivanje Najtovog dela uzrokovala je njeno povlačenje iz prodaje odmah po publikovanju. Priča o tom događaju ukratko je izneta u predgovoru koji je naknadno pridodat njegovoj knjizi.

Puritanizam koji se obično pripisuje dobu kraljice Viktorije, u suštini je već bio uzeo maha od druge polovine osamnaestoga stoleća, pa tako ono što iznenađuje nije sama reakcija koju je knjiga izazvala, nego činjenica da je autor smatrao da je izdavanje jedne takve knjige moguće bez pojave takve vrste reakcije. Kao ozbiljan proučavalac neobičnih ljudskih običaja, Najt je imao osećaj da će njegovo delo privući pažnju koju zaslužuje od strane drugih naučnika. No, na njegovu žalost, Najt je skoro ceo vek i po bio ispred svog vremena; s druge strane, uistinu, u oblasti kulta obožavanja falusa je u međuvremenu bilo tako malo sistematskog istraživanja, da se može reći kako se Najtov rad još uvek može koristiti kao vredan i inspirativan uvod u ovaj zanimljiv i prosvetljujući aspekt opšteljudskih aktivnosti.

Svaki čitalac Najtovog pionirskog rada biće zatečen ozbiljnošću cilja u čije ime autor izvodi svoja istraživanja. Osim toga, na svoje opšte zadovoljstvo, on će otkriti da autor, pored svoje učenosti i pronicljivosti, poseduje i odličan spisateljski dar. Najzad, osobita ljubav s kojom autor piše o svom predmetu, koja je, samo da napomenemo, za neke zvučala uvredljivo, može izazvati samo divljenje.

Neodoljivost autorovog načina rezonovanja ljupko se nadovezuje na inače prijatan stil u kojem je cela knjiga napisana. Ilustracije, koje je Najt svesno uradio na osnovu predmeta mahom iz njegove vlastite kolekcije, izvanredno dobro predstavljaju zaključke koje žele da potkrepe.

Najt u svom delu ne zastupa nikakvu teoriju. Njega prvenstveno zanima dosledno praćenje činjenica, ma gde ga te činjenice odvele. Njegova istinska namera je bila da otkrije značenje evidentno rasprostranjene prakse obožavanja falusa u starom veku, kao i njenog odraza na sistem verovanja drevnih naroda. Sledeći različite ključeve koje pružaju dokazi, Najt je otkrio veličanstveni simbolizam, koji u njegovo doba, u zapadnom svetu nije bio shvaćen, što je i bio razlog za objavljivanje. Po tom njegovom postignuću, Najt se svrstava u red velikih istraživača seksualnog simbolizma. Što je još značajnije, on je pokazao koliko je obožavanje Prijapa odigralo ogromnu i važnu ulogu u toliko mnogo različitih područja Starog sveta.

Treba podvući da Najt pod "Prijaom" ne podrazumeva ono božanstvo starih Grka koje je slavljeno kao bog vrtova, vinograda, zemljoradnje, zaštitnik plodnosti životinja i žena. Pod "Prijaom" on podrazumeva ono što se danas tumači kao "obožavanje falusa", faličko obožavanje koje takođe obuhvata kultove plodnosti i mnogo drugih stvari. U prikazu ovog predmeta, interesantno je napomenuti da u pojedinim delovima Evrope, posebno u području Balkana, figurine i amuleti Prijapa još uvek služe u svrhu plodnosti ili kao zaštita od opakog uticaja zlih očiju. Takvi amuleti i figurine nekada su bili rasprostranjeni u celoj Evropi, a dokazi o postojanju faličkog obožavanja ostali su da postoje u nekim delovima današnje Evrope i drugim delovima sveta u obliku monolita i raznih rezbarija.

Istraživanje obožavanja falusa je opterećeno svakojakim zamkama, te stoga se zahteva krajnji oprez u tumačenju takozvanih faličkih simbola i faličkih ceremonija, jer se pod njima može podrazumevati veoma mnogo različitih stvari. No, tamo gde se činjenice pokazuju jasno, kao što je slučaj sa tantričkim sektama Hinduizma, i u faličkim ceremonijama koje još uvek postoje u savremenom Japanu, dosta toga je rasvetljeno od mnogobrojnog simbolizma koji takva verovanja i prakse mogu imati. Izvesne sekte kineskog Tantrizma i Taoizma sadrže verovanja koja mogu da posluže

razjašnjavanju velikog broja oblika faličkih religija. Ovo znanje je, razume se, postalo dostupno tek posle doba Najtovog pisanja; proširujući njegovo tumačenje značenja takvih praksi, to znanje u osnovi služi da potkrepi njegove zaključke.

Delo Tomasa Rajta *Obožavanje generativnih moći u Srednjem veku u Zapadnoj Evropi* (1866. god.) predstavlja rad šireg opsega nego što je Najtovo delo. Osim toga, on prevazilazi granice postavljene u samom naslovu, obuhvatajući istraživanje određenih neuobičajenih praksi svojstvenih članovima nekih redova i zajednica. Međutim, u celini uzev, ovo delo na izvestan način čini nadopunu Najtovog rada, sadržavajući obožavanje i ženskih i muških moći plodnosti podjednako.

Rajtovo delo, jednako kao i Najtovo, predstavlja ozbiljnu i naučnu studiju koja umnogome osvetljava verovanja i prakse što se odnose na obožavanje generativnih moći. Rajtov zaključak je prilično osnovan kada tvrdi da je “obožavanje reproduktivnih organa” ritualno slavljenje “oplođujućih, zaštitnih i štedljivih moći prirode”, ali to se ne može reći kada, nastavljajući u tom pravcu, tvrdi da su takva verovanja i prakse dominirale u svetskim razmerama. Na primer, da navedemo samo jednu dosta veliku kulturnu zajednicu, činjenica je da su među američkim indijancima takve prakse i verovanja bile retke. Upadljivo je i to da čak i sam seksualni simbolizam predstavlja retkost među plemenima američkih indijanaca. Ipak, Rajt je bio dovoljno blizu prave istine; takve prakse i seksualni simbolizam povezan sa istim, ako i nisu bili univerzalno zastupljeni, u ovom ili onom obliku bili su sasvim blizu da to postanu. Danas znamo mnogo više o tim verovanjima i praksama nego što je Rajt mogao da zna u svoje doba, ali kao što sam već bio napomenuo, sadašnje vreme još uvek zahteva jedan sveobuhvatan i sistematski pristup. Do 1931. godine, o ovom predmetu je objavljena brojna literatura, a ista se može naći u sažetom prikazu u Gudlandovoj (R. Goodland) *Bibliografiji seksualnih rituala i običaja*, u izdanju George Routledge, London, 1931.

Obe knjige dugo nisu bile štampane i bilo ih je veoma teško naći u prodaji. To što su one sada ponovo dostupne čitalačkom krugu, predstavlja dragocen dar kako naučnicima tako i istraživačima ove oblasti.

Ešli Montagju

Prinston, Nju Džersi

PREDAVANJE O OBOŽAVANJU PRIJAPA

I NJEGOVA VEZA SA MISTIČKOM TEOLOGIJOM
NARODA STAROGA VEKA

OD

RIČARDA PEJNA NAJTA

SA DODATKOM TEKSTA

OPIS OSTATAKA KULTA OBOŽAVANJA PRIJAPA
KOJI SU SE ODRŽALI U ISERNIJI,
U KRALJEVINI NAPULJA
OD SER VILIJAMA HAMILTONA, K.B.

Sa priloženim ilustracijama

I KNJIGA

PREDGOVOR

R

ičard Pejn Najt, jedan od najizvrsnijih patrona umetnosti i nauke svoga doba u Engleskoj, učenjak izrazitih postignuća, eminentni antikvar, član Radikalne stranke u Parlamentu i pisac izuzetnog talenta, rođen je u Versmli Grejndžu, u Hersfordšajru, 1750. g. Još od detinjstva posvetio se proučavanju literature starih naroda, antikviteta i mitologije. Veliki deo svog nasleđenog bogatstva potrošio je na skupljanje antikviteta, što se naročito odnosi na stari kovani novac, medalje i figure od bronzne. Svoju zbirku, koju je povećavao sve do svoje smrti, 1820. godine, ostavio je u nasleđe Britanskom muzeju, a ova je prihvaćena u tu ustanovu posebnim zakonom izglasanim u Parlamentu. Njena vrednost je procenjena na 50.000 funti.

Među njegovim delima izdvajaju se: *Istraživanje principa sklonosti*; *Analitički esej o grčkom alfabetu*; *Simbolički jezik umetnosti staroga veka*; kao i tri poeme: *Pejzaž*, *Razvitak građanskog društva*, i *Romansa o Alfredu*.

Obožavanje Prijapa je prvobitno štampano 1786. godine. Odvažno oglašavanje gospodina Najta o predmetu koji je sve do njegovog vremena važio kao potpuni tabu, i koji je bio razmatran tako da se prava istina prikrivala umesto da izađe na svetlo dana, šokiralo je osetljive umove engleskog visokog društva, ali i predstavnike i članove različitih hrišćanskih verskih zajednica. Ne mogavši da izdrži navalu kritike koju je izazvalo izdavanje njegove knjige, on je za života uništio sve primerke do kojih je mogao doći, zbog čega je postala prilično retka.

Brojne ilustracije su prenete sa starinskih novčića, medaljona, kamenih rezbarija i drugih predmeta koji se čuvaju u zbirci Pejna Najta u Britanskom muzeju. Ovi predmeti se mogu naći jedino u muzejima i privatnim kolekcijama razbacanim širom Evrope, i praktično je do njih nemoguće doći; u knjizi su ilustrovani i iscrpno opisani.

Sadašnje izdanje knjige objavljeno je u interesu nauke i obrazovanja. U vreme kada jako mnogo učenih istraživača pokušava da otkrije poreklo religioznih verovanja i obreda, sve više se čini da ovo predstavlja oblast koja se ne sme ignorisati. Istorija verovanja je u devetnaestom i dvadesetom stoleću proučavana sa mnogo više žara i uspeha nego li u svim ranijim epohama, i ova knjiga sada ima pedeset puta veći značaj nego u doba kada je prvi put objavljena.

Kratak prikaz ostataka religiozne prakse obožavanja Prijapa u Napuljskoj kraljevini izvod je iz pisma ser Vilijama Hamiltona, K.B., ministra Njegovog Veličanstva u Napuljskom sudu, upućenog ser Džosefu Benksu, Bart., tadašnjem predsedniku Kraljevskog društva.

O OBOŽAVANJU PRIJAPA U KRALJEVSTVU NAPULJA

Gospodine,

Napulj, 30. Decembra, 1781. god.

N

akon što sam prošle godine došao do jednog neobičnog otkrića, tj. da u provinciji koja je u sastavu ovog kraljevstva, ne dalje od pedeset milja od glavnog grada, još uvek postoji neka vrsta obožavanja Prijapa, opscenog božanstva starih naroda (iako poznatog pod drugim nazivom), pomislio sam da bi to bio događaj koji vredi zapisati; naročito zato što on nudi svež dokaz sličnosti između papske i paganske religije, tako dobro obrađene kod dr. Midltona u njegovom slavnom Pismu iz Rima. Stoga, čim bude bilo odgovarajuće prilike, nameravam da originalne dokaze[1] koji potvrđuju gornju tvrdnju odnesem u Britanski muzej na čuvanje. U međuvremenu, podnosim vam na uvid sledeći moj prikaz, što će, da malo polaskam sebi, za sada moći da Vas zadovolji, a ubuduće, nadam se, poslužiti da potkrepi navedene dokaze.

Pre dugo vremena, otkrio sam da su žene i deca iz nižih slojeva, koji borave u Napulju, kao i u okolini, često kao ukras na svojim haljinama nosili neku vrstu amuleta (što su sebi predstavljali kao zaštitu od *mal occhii*, tj. od zlih očiju, ili pak od očaravanja), koji su bili potpuno jednaki onima što su ih nosili drevni stanovnici ove zemlje iz istog razloga, kao i, slično tome, zarad, kako se verovalo, postizanja moćnijeg uticaja na druge ljude; sve ovo je očigledno bilo u vezi sa kultom Prijapa. Zatečen ovom podudarnošću u drevnim kao i u savremenim tragovima praznoverja, uspeo sam da sakupim zbirku drevnih i savremenih amuleta te vrste i da ih smestim u Britanski muzej, gde oni sada počivaju. Savremeni amulet, ponajviše u modi, predstavlja šaku stisnutu u pesnicu, sa palcem provučenim između kažiprsta i srednjeg[2] prsta; sledeći je prikaz školjke, a treći po redu prikaz polumeseca. Navedeni amuleti (izuzev školjke, koja se obično nosi u svom prirodnom obliku) najčešće se izrađuju od srebra, no katkad i od slonovače, koralu, ambre, kristala ili od nekog posebnog dragulja ili pak kamenčića. Mi imamo dokaz o postojanju veze između napred opisane šake i Prijapa, oličen u malenom bronzanom idolu tog božanstva prefinjene izrade, sada izloženom u postavci

Tabla I: Ex voti od voska, poreklom iz Isernije (strana 15 u knjizi)

Kraljevskog muzeja Portiči, koji je nađen u ruševinama Herkulanuma. Na figuri je falus ogromnih dimenzija, koji u vidu luka proteže svoju desnu šaku praveći gore pomenutu formu; [3] koji je verovatno bio simbol polnog čina; i kao dalji dokaz toga, amulet koji se javlja najčešće među drevnim narodima (odmah iza onoga koji predstavlja samog Prijapa), jeste šaka sjedinjena sa falusom, od čega se nekoliko primeraka može videti u mojoj zbirci u Britanskom muzeju. Od njih se izdvaja jedan, sećam se, koji osim toga ima i polumesec pripojen šaci i falusu; pretpostavlja se da taj polumesec aludira na ženski *menstrualni ciklus*. Školjka, odn. *concha veneris*, očito je simbol ženskog rađanja. Imajući sve ovo u vidu, prirodno se nameće zaključak, da su amuleti koji prikazuju sam falus na upadljivo nedoličan način verovatno bili dugo van upotrebe u ovoj civilizovanoj metropoli; no, ujedno sam uveren, da su sveštenici ipak prilično kasno okončali nošenje takvih amuleta u Kalabriji i drugim zabačenijim provincijama kraljevstva.

Blagodareći novom putu izgrađenom prošle godine, od metropole do provincije Abruco, koji prolazi kroz grad Iserniju (u drevno doba pripadao Samničanima, veoma nastanjen[4]), jedna osoba liberalnog obrazovanja, angažovana na tom poslu, našla se u Iserniji upravo u vreme slavljenja modernog Prijapa, sv. Kozme; budući zatečen utiskom koji je na njega ostavila osobitost ceremonije, tako slične onoj koja je priređivana u čast pradavnog kulta boga polja, a i znajući moju sklonost antikvitetima, obavestio me je o tome. Iz izveštaja tog gospodina, kao i iz onoga što sam saznao na licu mesta od samog guvernera Isernije, koji je taj grad posetio s namerom u mesecu februaru prošle godine, sročio sam sledeći prikaz, za koji razložno tvrdim da je strogo tačan. Baš sam nameravao da prisustvujem svetkovini svetog Kozme ove godine; no, verovatno zbog opscenosti ove ceremonije koja se bila dogodila, ali i usled češćih posećivanja sa

sela otkako je izgrađen novi put, izdate su naredbe da se *nožni palac*[5] sveca ne sme više javno prikazivati. Sledi zapis o slavi svetog Kozme i Damjana, onako kako se zaista proslavljala

Tabla II: Drevni i moderni amuleti (strana 19)

u Iserniji, prema granici sa Abrucom, u kraljevini Napuljskoj, nedavno, leta gospodnjeg 1780.

27. septembra, u Iserniji, jednom od najdrevnijih gradova u Napuljskoj kraljevini, smeštenom u provinciji zvanoj Kontado di Molise, koji se graniči sa Abrucom, održava se godišnji vašar, koji pak traje tri dana. Vašar se nalazi na jednom brežuljku, između dveju reka, oko pola milje udaljen od grada Isernije. Na najuzvišenijem delu brega nalazi se stara crkva sa predvorjem. Građena je u stilu mračnog doba; po predanju ona je bila crkva i samostan, i pripadala je benediktinskim sveštenicima u doba njihovog siromaštva. Crkva je posvećena svetom Kozmi i Damjanu. Jednog od dana trajanja vašara, mošti svetaca se izlažu na videlo, nakon čega se pronose u sprovodu od gradske katedrale do ove crkve, praćene zadivljućom gomilom ljudi. U samom gradu, kao i na vašaru, *ex-voti* od voska, koji predstavljaju muške generativne organe, u različitim dimenzijama, od kojih su neki čak i dužine dlana, javno se izlažu na prodaju. Pored ovih, takođe se mogu naći i voštane amajlije, koje predstavljaju druge delove tela kombinovane sa njima, ali takvih je samo nekolicina u poređenju sa brojem Prijapovih amajlija. Usrdni prodavci ovih figurica nose korpu punu ovog znamenja u jednoj ruci, dok u drugoj drže pladanj da bi primili novac, vičući naglas: "Sveti Kozmo i Damjano!" Ako ih pitate za cenu, odgovaraju, *piu ci metti, piu meriti*, što će reći: "Kol'ko para, tol'ko dara." U predvorju se nalaze dva stola, za svakim od njih zaseda kanonik crkve, jedan od njih uzvikuje: *Qui si riceveno le Misse, e Litanie*, to jest: "Ovde se

daju mise i litanije;" a drugi *Qui si riceveno li Voti*, tj. "Ovde se daju svete figurice". Cena mise je petnaest, a litanije pet napolitanskih grama. Na svakom stolu nalazi se velika plitica za prikupljanje raznih poklona. Amajlije pretežno pokazuju osobe ženskog pola; retke su one koje predstavljaju noge, ruke i sl., već najčešće muške generativne organe. Čovek koji je prisustvovao ovoj svetkovini godine 1780., koji mi je i dao ovaj zapis (autentičnost svakog člana mi je nedavno potpuno potvrđena od strane guvernera Isernije), takođe mi je rekao da je čuo neku ženu kako, dok je pokazivala amajliju poput one prikazane na slici 1, figura i., izgovara sledeće: *Santo Cosimo benedetto, cosi lo voglio*, "Blagoslovljen sveti Kozma, neka bude poput ovoga", neku drugu: *St. Cosimo, a te mi raccomendo*, "Sveti Kozma, preporučujem se tebi", a treću ženu sledeće: *St. Cosimo, ti ringrazio*, "Sveti Kozma, zahvaljujem ti." Amajlija se uvek pokazuje uz davanje novčića, i uvek je običaj da je vernik u momentu pokazivanja poljubi.

U istoj crkvi, kod velikog oltara, drugi od kanonika koji tu služe čeka da da sveto pomazanje, uljem svetog Kozme[6], koje se priprema po istom receptu kao i ono korišćeno u rimskom ritualu, s jedinom razlikom što se ovde dodaje molitva svetih velikomučenika, sv. Kozme i Damjana. Oni koji među svojim članovima imaju onemoćale, pokazuju se za velikim oltarom i otkrivaju obolelog (ne isključujući čak ni ono što se najčešće ističe na *ex-voti* figuricama); zatim velečasni kanonik obavlja pomazanje, govoreći: *Per intercessionem beati Cosmi, liberet te ab omni malo. Amen.*

Ceremonija se završava tako što se dobit, koga čine ostavljene pare i razne voštane drangulije, deli među kanonicima crkve, a ovo je sigurno vrlo značajan iznos, sudeći po svetini koja na svetkovinu dolazi u začuđujuće velikom broju.

Ulje sv. Kozme je veoma cenjeno zbog svoje vitalizujuće karakteristike, koju ispoljava kada se njime namažu bedra i okolni delovi tela. Na slavi održanoj 1780. više od 1400 flašica tog ulja je potrošeno, nešto na oltaru za vreme pomazanja, a

nešto razdavano milostivošću kanonika. Budući da je običaj da svako ko se okoristi tim uljem, bilo tako što ga upotrebi za oltarom, ili uzme po flašicu, ostavi nekakvu milostinju u ime sv. Kozme, ceremonija sa uljem za crkvene kanonike postaje zaista vrlo unosan posao.

O OBOŽAVANJU PRIJAPA

L

judi, posmatrani kao zajednica, u svim vremenskim periodima ostaju ista bića, opremljeni istim organima, te obdareni istim sposobnostima: njihove sklonosti, stavovi i koncepcije, pa i volja za napredovanjem stvaraju se pod uticajem istih unutarnjih principa, iako usmereni ka različitim ciljevima, i modifikovani na različite načine mnoštvom vanjskih okolnosti koje ih regulišu. Obrazovanje i učenost mogu korigovati, ograničiti, ili proširiti; no nijedno od njih ne može da uništiti niti da stvori. Oni mogu izopačiti ili profiniti tokove kretanja, ali niti jedno od njih ne može obustaviti niti povećati same izvore, koji nastavljaju da izlivaju svoje vode neprekidnim i ujednačenim ritmom, vraćajući se svojim prvobitnim usecima kadgod uzroci koji su ih izmenili iščile.

Tako će oni izvorni principi ljudskoga uma biti direktnije angažovani, sve u skladu sa snagom predanosti i žudnje kojom bude promišljao o predmetu svog posmatranja; i obrnuto, žudnja i promišljenost će ovladati njime u onoj meri u kojoj ti isti izvorni principi uzmu direktnije učešće u procesu saznavanja.

Kod svih uobičajenih predmeta spoznaje, ova prožetost žudnjom i misaonošću biva potisnuta jasnoćom čulnih osećaja i opažanja; no, kada um zađe u domen kontempliranja stvari, van granica razumevanja, sva sputanost iščezava: ljudski razum nema moći da se odupre utvarama nesvesnog, pa napojen nemirima što proishode iz njihove nerazgovetnosti, vlada nekontrolisano, budući da ne zna.

To je slučaj sa svim religijskim temama uopšte, koje se, bivajući van opsega čula i razuma, svagda prigrljuju ili odbacuju silovito i strasno žestoko. Ljudi misle da znaju, budući sigurni u ono što osećaju; stoga su čvrsto uvereni, što dolazi kao proizvod izuzetne ushićenosti. Otuda ona naglost i žestina kojom pobožne osobe svih religioznih uverenja osuđuju rituale i doktrine drugih religija, kao i stravično oduševljenje i fanatizam kojim istovremeno opravdavaju sopstvena uverenja; no, da su oba bila jednako valjana shvaćena, verovatno bi u njima bilo nađeno potpuno isto značenje, a jedina različnost bila bi nađena u načinu saopštavanja tog značenja.

Od svih postojećih rituala koji pripadaju drevnom dobu politeizma, nijedan nije bio tako surovo osuđivan od strane oduševljenih pobornika hrišćanske vere, kao što je to bio slučaj sa lascivnim ceremonijama izvođenim u slavu Prijapa; što se pokazalo ne samo protivno veličanstvenosti i čistoti religije, već i razorno po primarne principe moralnosti i reda koji vladaju u društvu. Čak i sam oblik, u kojem je bog bio predstavljan, njima je izgledao kao izrugivanje svemu što čini poštovanje i predanost, koji više pristaje jednom bordelu nego duhovnom hramu. Ali, oblike i ceremonije neke religije ne treba uvek shvatiti u njihovom neposrednom i očiglednom smislu, već ih treba tretirati kao simboličke predstave nekog skrivenog značenja, koje može biti krajnje razborito i istinito, a ipak ti isti simboli onima koji ne znaju njihov pravi smisao mogu izgledati najvećma apsurdni i nepromišljeni. Često puta se dešavalo, da su ljudska pohlepa i sujeverje održavali ove simboličke predstave vekovima nakon potpunog gubljenja i zaboravljanja njihovog izvornog značenja; kada su one, razume se, postajale besmislene i smešne, pa čak i bogohulne i groteskne.

Takav je slučaj i sa ritualom koji sada razmatramo, od koga ništa nije užasnije i bestidnije, ako se posmatra u svom prostom i očiglednom smislu, ili u kontekstu hrišćanskog načina obožavanja; ali koji, kako će se pokazati, jeste vrlo prirodan simbol naročito prirodnog i filozofskog religioznog sistema, ako se posmatra u skladu sa njegovom izvornom upotrebom i svrhom.

Šta je taj ritual predstavljao, pokušaću da iscrpno objasnim na sledećim stranicama ovog spisa, koliko je moguće sažeto i jasno. Oni koji žele da saznaju koliko je ranije bila uobičajena i raširena pojava simbola i religije koju je isti predstavljao, neka pogledaju obimno i složeno delo g-dina D'Hancarville-a, koji je, svojom neizmernom učenošću i darovitošću, utro put daljem razvoju ove teme širom sveta. Ja nastojim samo da pokažem od kojih izvornih principa ljudskog uma je on prvobitno prihvaćen, i kako je bio povezan sa drevnom teologijom: to su izrazito

zanimljiva pitanja, koja će, verovatno bolje od mnogih drugih, poslužiti da potkrepe jednu poznatu istinu, koja treba da bude prisutna u umu svakog čoveka kada prosuđuje o delima drugih ljudi, a to je *da u oblasti morala, isto tako kao i u oblasti fizike, nema rezultata bez odgovarajućeg uzroka*. Ako u ovome svom nastojanju često nađem za shodno da izrazim drugačije mišljenje od onoga koji iznosi gore pomenuiti autor, to će uvek biti urađeno uz najveću moju smernost i poštovanje; jer njemu dugujemo zbog jedinstveno logičnog metoda objašnjenja simboličkih dela drevnih umetnika.

Štagod da su Grci i Egipćani podrazumevali pod našim simbolom, to zasigurno nije bilo ništa komično niti razuzdano; da je to tako, nije nam potrebna nikakva druga potvrda nego činjenica da je on korišćen u uzvišenim povorkama ljudi koji su hrlili da slave one misterije u kojima su prvi principi njihove religije, tj. znanje o Bogu prirode, Prvom, Najvišem, Intelektualnom[7], bili čuvani od zloupotrebe prostonarodnog sujeverja, i kao takvi saopštavani, pod najstrožim zavetima tajnosti, iniciranima; ovi su se obavezivali da će se pročistiti pre sopstvene inicijacije, uzdržavanjem od bluda i sve nečiste hrane.[8] Otuda možemo biti uvereni, da ovaj simbol ne sadrži nikakve nečiste konotacije, već naprotiv, predstavlja temeljne principe tamošnje religije. O tome šta su zapravo bili ti principi, teško je dobiti bilo kakvu direktnu informaciju, usled tajnosti kojom je ovaj deo njihove religije bio zaštićen. Plutarh nas obaveštava da su Egipćani Ozirisa prikazivali sa polnim organom u erekciji, da bi pokazali njegovu stvaralačku i oplodujuću moć; osim toga, kaže da je Oziris bio isto božanstvo kao i Bahus u grčkoj mitologiji, a koji je bio takođe isti kao prvostvorena Ljubav (ErwV prwtogonoV) Orfeja i Hesioda.[9] Drevni pesnici su slavili ovo božanstvo kao tvorca svih stvari, oca bogova i ljudi[10]; a po odeljku koji se odnosi na gornju napomenu proizlazi da je muški generativni organ bio simbol njegovog velikog karakterističnog atributa. Sve to savršeno odgovara opšte prihvaćenoj praksi grčkih umetnika, koji su (što

ćemo pokazati kasnije) složno prikazivali attribute božanstva odgovarajućim karakteristikama, onako kako su ih videli sopstvenim očima. Oni su personifikovali epitete i titule koje su mu dodeljene u himnama i litanijama, saopštavajući svoje predstave o njemu kroz adekvatne forme, razumljive jedino iniciranima, a ne kroz zvuke, koji su razumljivi za svakog. Generativni organ je predstavljao stvaralački, odnosno kreativni atribut, a u jeziku slikarstva i skulpture isti je bio označen epitetom paggenetwz, kao u orfičkim litanijama.

Gornje tumačenje će možda iznenaditi one koji nisu navikli da razmišljaju bez istovremenog zauzimanja stavova o obrazovanju i dobrom vladanju; ipak, ne sumnjam u to, ali ono će biti opravdano i prihvatljivo svima onima koji običaje i norme ponašanja posmatraju relativno, u odnosu na prirodne uzroke koji su ih stvorili, a ne u odnosu na ustanovljene društvene stavove i poglede nekog određenog doba ili zemlje. Samo se po sebi razume, da u umerenom i redovnom zadovoljenju bilo koje prirodne želje nema nečistote niti razuzdanosti; izopačenost se nalazi sasvim u neumerenosti i perverziji. Takođe ni organe jednog bića, namenjene za uživanje, prirodno uzev, ne bi trebalo smatrati predmetima srama i skrivanja, svakako ne više nego kod nekog drugog; svako profinjenje savremenih običaja, imajući to u vidu, izvedeno je iz stečene navike, a ne iz same prirode; navike, doduše, koja je zaista davno oformljena, jer ona je i u Homerovo doba bila tako rasprostranjena kao i danas; ali koja, ipak, zasigurno nije bila prisutna onda kada su prvobitno prihvaćeni mistički simboli pradavnog obožavanja. Kako su ovi simboli imali za cilj da izraze apstraktne ideje putem uticaja na čulo vida, njihovi izumitelji su, razumljivo, izabrali one predmete čija karakteristična obeležja su, po njihovom mišljenju, imala najveću sličnost sa božanskim atributima koje su trebala da predstavljaju. U doba, dakle, kada nije bilo nikakvih predstava o nekom uređenom sistemu morala, da bi izrazili svoju ideju o blagotvornoj moći velikog Tvorca, kakvu su istinitiju i prirodniju sliku mogli naći od tog organa koji ih je

obdario stvaralačkom moći, i koji ih je učinio sudionicima, ne samo blaženstva božjega, već i njegovog veličajnog karakterističnog atributa, onoga koji se sastoji u sposobnosti umnožavanja vlastite slike, udeljivanja blagoslova i njihovog širenja među generacijama još nerođenih ljudi?

U drevnoj teologiji Grčke, očuvanoj u orfičkim fragmentima, ovo božanstvo, ErwV prwtogonoV, odnosno prvorodena Ljubav, prema predanju je stvoreno zajedno sa Eterom, od Vremena, tj. Večnosti (KronoV), i Nužnosti (Anagch), delovanjem na nepokretnu materiju (CaoV). On je opisan kao večno-rađajući (aeighnthV); kao Otac Noći, nazvan docnije sjajni ili veličanstveni, janhV, jer se najpre pojavio u punom sjaju; kao božanstvo dvojne prirode, (dijnhV), koji poseduje sveopštu moć stvaranja i rađanja, podjednako aktivan i pasivan, jednako muški i ženski.[11] Svetlost je njegov nužni i primarni atribut, večan kao i on sam što je, iznedren zajedno s njim iz nežive materije, silom nužnosti. Otuda je kod Grka čistota i svetost odvajkada atribut svetlosti[12]. Nazivan je Ocem Noći, jer je, privukavši sebi svetlost, te postajući izvor koji ju je proneo svetom, stvorio noć, koja je, pak, nazvana večno-rađajućom, jer večno postoji, premda stopljena i izgubljena u sveopštoj masi. O njemu je rečeno da krilima osvaja svet, donoseći čistu svetlost; otuda je prozvan divni, vladajući Prijap, samo-prosvetljeni (antanghV). Treba zapaziti da se reč PrihpoV, docnije ime nižeg božanstva, ovde koristi kao zvanje što se odnosi na jedan od njegovih atributa; razloge za to pokušaću da objasnim kasnije u tekstu. Krila su mu pripisana u figurativnom smislu, sugerišući simboliku hitrog kretanja i svojstvo polaganja jaja. Prvim od atributa on je osvojio materiju, a drugim je oplodio jaje Haosa. To jaje je nošeno u svečanim povorkama, prilikom slavljenja misterija, jer, kako kaže Plutarh, ono je bilo supstanca rađanja (nlh thV genesewV □), koje sadrži seme i zametak života i kretanja, uistinu neograničen ni jednim ni drugim. Iz tog razloga, jaje je bilo veoma podesan simbol Haosa, sadržavajući u sebi seme i supstancu svih stvari, koje su, pak, bile jalove i neupotrebljive, sve dok ih Tvorac

nije oplodio krepošću svog životvornog duha, oslobodivši ih stega materije naponom svoje božanske snage. Oplođenje životvornog duha prikazano je na kolonijalnim medaljonima iz Tire slikom zmije obavijene oko jajeta ; zmija je, posедуjući moć odbacivanja sopstvene kože, i očigledno obnavljanja vitalne energije, postala simbol života i elana, te kao takva svagda je predstavljena kao neizbežni pratilac mitoloških bogova koji predsedavaju zdravljem . Takođe je primećeno da su živuljke zmijolikog tipa životnije i žilavije od drugih vrsta, izuzev Polipa, koji je katkad na grčkim medaljonima prikazivan mesto njih. I sâm sam viđao kako srce guje nastavlja svoje životne otkucaje još mnogo minuta nakon što je bilo odstranjeno iz tela, pa je čak uspevalo i da ih ponovi, kada bi, već ohlađeno, bilo poprskano vreloom vodom i dodirnuo nekim predmetom.

Tvorac, koji svojom božanskom silinom oslobađa oplodene zametke stvari okova materije, na bezbrojnim grčkim medaljonima nalazi se prikazan u liku Urusa, ili divljeg bika, dok nasrće u naletu na jaje haosa, i razbija ga

Tabla III: Antičke geme i grčki medaljoni (strana 37)

svojim rogovima[13]. Istina, ni na jednom od onih koje sam video, jaje nije prikazano uporedo sa bikom; ali, g-din Dankarvij (D'Hancarville) je doneo niz primera iz drugih zemalja, u kojima je ovaj sistem dominirao, koji, isto kao i opšta analogija grčke teologije, potvrđuje da je jaje moralo biti pravilno shvaćeno, i da stav bika nije mogao imati neko drugačije značenje. Imaću takođe priliku, da u kasnijem izlaganju pokažem na drugim primerima, da u tim mističnim spomenicima nije bilo tako neuobičajeno da se od nekog pojedinačnog dela pravi celina. Tako su sa ovog rogatog simbola moći božanstva preuzeti rogovi da bi bili postavljeni na portretima kraljeva i da bi time ukazali kako njihova moć potiče sa nebesa, ne priznajući

nikakvu višu silu na zemlji. Savremeni tumači su doista izmenili značenje tog simbola, dajući mu nekakav smisao, čije bi se poreklo dakako teško moglo pronaći, iako me je često zbunjivala činjenica da on nije nikada izražavao oštroumnost one učene gospode koja na britanske antikvitete gleda kao na predmete njihovih sopstvenih napornih istraživanja. Danas, ovaj simbol svakako ne sadrži neko obeležje dostojanstva ili vlasti, niti on iole podrazumeva da su oni kojima je simbol dodeljen u nekom posebnom smislu bili obdareni plodotvornim, odnosno stvaralačkim moćima. Naprotiv, to je tema suviše važna da bi bila razmotrena u digresiji; stoga ću je prepustiti onim učenim antikvarima koji su, svojim uspešnim proučavanjem običaja tog tipa, sebi obezbedili dovoljno počasti, istovremeno služeći za dobrobit zajednice. Iskreno je preporučujem njihovoj neumornoj marljivosti i izvanrednoj pronicljivosti, uz jednu opasku da ova savremena upotreba simbola ima znatno dugu tradiciju, budući da je Artemidor u svojoj *Onirokritici* pominje kao dobro znanu karakteristiku, kao i da danas ona nije ograničena na Veliku Britaniju, već preovlađuje u većem delu hrišćanskog sveta, kao što je davnašnje njeno prihvatanje prethodno činilo u većem delu sveta, čak i među onim narodima od čijih je religija hrišćanstvo izvedeno; jer u Starom Zavetu iskaz da će nečiji rogovi biti uzdignuti, u smislu da će taj neko biti uznet na vlast ili na

Tabla IV: Medaljoni u posedu Pejna Najta (strana 41)

najviši položaj, predstavlja uobičajeni način izražavanja; kada je Mojsije sišao sa planine, sa duhom Gospodovim još prisutnom u sebi, njegova glava se pojavi rogata[14]. Bikovoj glavi katkad je bio pridruživan organ za razmnožavanje, koji predstavljaše ne samo snagu Tvorca, već i osobeno njeno usmeravanje prema najblagotvornijoj mogućoj svrsi, umnožavanju razumnih bića. Od ovog tipa postoji

malena bronzana figura u muzeju gospodina Tounlija, čija gravura je prikazana na slici III, fig. 2.[15]

Nekad je ovaj stvaralački atribut predstavljen simbolom jarca, za koga se veruje da je najpohotljivija od svih životinjskih vrsta, pa je otuda prihvaćen prema istim principima kao i bik i zmija.[16] Horske ode, ispevane u čast stvoritelja Bahusa, nazvane su otuda tragwdiai iliti pesme jarca; naziv koji se koristi u dramatskim dijalogima davnašnjim, ubačen u ove ode da bi se razbila njihova jednoličnost. Na medaljonu, kovanom u čast Avgusta, telo jarca spojeno je sa repom ribe, čime se simbolizuje stvaralačka moć sjedinjena sa moći vode. Pod njegovim stopalima je zemaljska lopta, koju ovo jedinstvo oplođuje; na poledini, prikazano rogovlje, koje predstavlja produkt ove plodnosti.[17]

Gospodin Darkanvij poreklo svih tih simbola pripisuje neodređenosti reči; to se ogleda u istom pojmu koji je korišćen u primitivnom jeziku da bi se označili i Bog i bik, univerzum i jarac, život i zmija. No, reči su samo vidovi i simboli različitih ideja, te stoga one moraju biti njima podređene, na isti način kao što su ideje podređene predmetima koje predstavljaju. Reči primitivnog jezika, budući da imitiraju ideje od kojih su nastale, kao i predmete koje treba da izraze, u onoj meri u kojoj nesavršenstva organa govora to dopuštaju, između njih neizostavno mora da postoji ista vrsta analogije kakva postoji između ideja i predmeta po sebi. Stoga je nepojmljivo da se u takvom jeziku može naći bilo kakva neodređenost onog tipa, kakva je prisutna u sekundarnim jezicima, čije su reči, sabrane sa različitih izvora i međusobno združene, nemajući nikakve prirodne povezanosti, tek proizvoljni znaci konvencije, a ne prave predstave ideja. Ako je to slučaj, često se događa da su reči, slične po obliku mada različitog značenja, usvojene iz različitih izvora, koje, združene zajedno, gube neznatnu razliku u obliku, zadržavajući pri tom potpunu različitost značenja. Otuda potiču neodređenosti, takve poput napred pomenutih, koje verovatno ne bi mogle da postoje u izvornom jeziku.

Grčki pesnici i umetnici često personifikuju određeni atribut samog boga; stoga je on nazivan TanrozoaV, TanrwoV, TanromorjoV,[18] itd., i otuda se inicijali i monogrami orfičkih epiteta datih Tvorcu, zajedno sa bikom i drugim simbolima, mogu naći na grčkim medaljonima.[19] Odatle se ne može stvoriti predstava da su drevni narodi zamišljali da bog postoji u obliku bika, jarca ili pak zmije: baš naprotiv, u orfičkoj teologiji on je uvek opisivan kao sveprožimajući duh, bez oblička i bez nekog određenog prebivališta bilo koje vrste; tako se on, kao u neobičnom odlomku što nam je ostao od Prokla[20], javlja kao sušta personifikovana *snaga privlačnosti*. Po verovanju, samostvoreni um (nooV antogeneJloV) večnoga Oca rasprostro je čudesnu sponu ljubavi na sve stvari u svetu (pasin eneopeiren desmon perizriJh ErwtoV), da bi mogle zauvek da traju. Taj večni Otac je KronoV, vreme, odnosno večnost, personifikovana; toliko o neznanom Biću koje ispunjava beskonačnost i beskraj univerzuma. Stari teolozi su znali da mi nismo u stanju da stvorimo nikakvu pozitivnu ideju o beskraju, niti upotrebom moći, ni prostora, niti pak vremena; jer on je promenljiv i nepostojan, izmičući našoj moći poimanja svojim neprestanim i neobuzdanim razvojem. Jedina zamisao koju možemo imati o njemu proizlazi iz mogućnosti međusobnog združivanja i deljenja konačnih stvari, što nas navodi na ideju o beskonačnom, iz moći koju iznutra, u sebi osećamo, da se umnožavamo i delimo u nedogled. Sholastičari, doista, behu odvažniji; služeći se sažetim načinom razmišljanja, u kojem su bili znalci, pokazivali su da imaju tako jasnu i prilagođenu ideju o beskonačnosti kao i o bilo kojoj konačnoj supstanci. Beskraj, po njima, je ono što nema granica. Ova negacija, koja je pozitivna tvrdnja, mora biti izgrađena na nekoj pozitivnoj ideji. Otuda imamo pozitivnu ideju o beskraju.

Eklektički jevreji i njihovi sledbenici, amonisti i hrišćanski platoničari, koji su težili da svoju sopstvenu filosofiju i religiju usaglase sa drevnom teologijom, držali su da beskonačnost prostora nije ništa drugo do neizmernost božanskoga prisustva.

' O QeoV eants topoV esti[21] beše njihova dogma, danas uvrštena u ispovedaonicu grčke crkve.[22] Beskraj je kod njih odvojen od vidljivog prostora, kao što je vreme odvojeno od večnosti. Što je večno, ili beskonačno, kažu oni, mora biti apsolutno nedeljivo; ovo stoga što je deoba sama po sebi nespojiva sa beskrajnim kontinuitetom i trajanjem: otuda su prostor i vreme jasno odvojeni od beskonačnog i večnog, koji su lišeni svih mogućih delova i postepenih prelaza. Vreme se meri godinama, danima časovima, itd., i podeljeno je na prošlost, sadašnjost i budućnost; no, ove, budući podele, nemaju nikakve veze sa večnošću, kao što određeno mesto nema nikakve veze sa beskonačnim, kao što su i obe ove kategorije od Bića koje ih ispunjava, koje stoga ne oseća nikakav sled događaja, niti pak bilo kakvu postepenost u udaljenosti; ali, mora pojmiti beskonačno trajanje kao jedan tren, a beskonačni prostor kao ništa drugo do jednu tačku.[23] Stoga amonski platonisti o njemu govore da je ujedinjen u sopstvenom skladu, rasprostranjen na sve stvari, pa opet, neobuzet nijednom posebno. Građen od prefinjenije i uzvišenije stvari nego i sama inteligencija, on ne može biti spoznat čulima, opažajnom moći, ili razumom; budući uzrok svega postojećeg, on mora biti praroditelj svih stvari, čak i večnosti same, ako se ova posmatra kao večnost vremena, a ne kao intelektualno jedinstvo, koje je sušto božanstvo, čijim emaniranjem sve stvari kao takve postoje, i čija blizina ili udaljenost uslovljava njihov sopstveni nivo uzvišenosti, odnosno niskosti. *Biće* samo, u svom najapstraktnijem smislu, izvedeno je iz njega; jer, ono što je uzrok i začetak sveg *Bića* ne može biti deo toga *Svega* koje je proisteklo iz njega; stoga on nije *Biće*, niti je *Biće* njegov *Atribut*; onaj koji ima neki atribut ne može posedovati apstraktnu jednostavnost čistog jedinstva. Svo *Biće* po svojoj prirodi ograničeno je; da je suprotno, moralo bi biti bez granica bilo kog tipa; te otuda ne bi posedovalo postupnost približavanja prauzroku, niti posledičnu premoć jednog dela nad drugim; jer, u kojoj meri su sva određenja vremena odvojena od beskonačnog toka, a sve zasebnosti mesta od beskonačnog prostora, u toj meri su

svi nivoi prioriteta odvojeni od beskonačnog razvitka. Um *jeste* i on *deluje* u sebi samom; ali, apstraktno jedinstvo prvog uzroka nije niti u njemu samom, niti u nečem drugom; nije u njemu, jer to podrazumeva modifikaciju, od čega je apstraktna jednostavnost nužno izuzeta; niti je u nečem drugom, jer bi tada postojao hipostatički dualitet umesto apsolutnog jedinstva. U oba slučaja, postojala bi lokalnost hipostaze, nespojiva sa intelektualnom beskonačnošću. Kako su svi fizički atributi bili izuzeti od ove metafizičke apstrakcije, koju su oni nazivali njihovim prauzrokom, on mora, razume se, biti lišen svih moralnih atributa, koji u osnovi predstavljaju uopštene načine delovanja ovoga. Čak i prosta, apstraktna istina pobijala ih je; jer istina, kako kaže Proklo, samo je relativna stvar u odnosu na laž; i ne može postojati nikakva relativna kategorija bez postojanja pozitivne ideje i njenog korelata. Otuda, božanstvo koje ne poseduje lažnost, ne može posedovati ni istinu, u našem smislu te reči.[24]

Kako je metafizička teologija, jedno veoma opsežno i vrlo pravedno istraživanje, danas gurnuta u drugi plan, smatrao sam da bi ovaj mali ogled iz te oblasti zbog svojih novotarija mogao biti zabavan većini čitalaca; posebno jer je isti prisno povezan sa drevnim sistemom, kojeg sam se ovde latio da proučim. Oni koji žele da znaju više o tome, mogu pogledati Proklovo delo o teologiji Platonovoj, gde će naći primer najizvrsnijeg oštroumlja potrošenog na najneobuzdaniji mogući način. Ne postoje ljudi koji su ikada pokazali veći stepen pronicljivosti i misaone snage od platonista i sholastičara; ipak, pošto su odbacili zdrav razum i pokušali da osvoje intelektualni svet, sve svoje kvalitete su proćerdali svojim nezrelim težnjama, koje možda razveseljavaju maštu, ali ne mogu da zadovolje pravo razumevanje.

Drevni teolozi pokazali su više obzira. Uvidevši da ne mogu da shvate nikakvu ideju o beskonačnosti uopšte, bili su spremni da poštuju Beskonačno Biće u najuniverzalnijem i najefikasnijem obliku očitovanja njegove moći, sili privlačenja; učinak te sile može se osetiti u svekolikoj materiji, i prema njoj se, verovatno,

sveopšte kretanje konačno upravlja. Ova moć, personifikovana, postala je drugo božanstvo, kojem su sva slava i obožavanje darivani, koja je otuda često tretirana kao jedini i vrhovni uzrok svega postojećeg. Kako se verovalo da se njegovo delovanje proteže kroz čitav materijalni svet, proizvodeći sve one razne vidove revolucija kojima se njegov sistem održava, njegovi atributi su razumljivo, bili brojni i raznovrsni. Oni su našli izraza u

Tabla V: figure Pana i geme (strana 51)

različitim zvanjima i epitetima pominjanim u mističnim himnama i litanijama, u nastojanjima umetnika da ih predstave kroz različite oblike i karaktere ljudi i životinja. Veliki, karakteristični atribut bio je predstavljen muškim generativnim organom, u takvom stanju napetosti i krutosti kakvo je neophodno za primereno obavljanje njegovih funkcija. Mnoštvo malih likova takve vrste nađeno je među ruševinama Herkulanuma i Pompeja, ugrađenih na grivnama i narukvicama, koje su čedne i bogoljubive matrone u prošlosti nosile oko svojih vratova i ruku. Na tim predmetima polni organ se pojavljuje sam, ili pak zajedno sa krilima koja simbolizuju sposobnost polaganja (jaja)[25], da bi time ukazali da je pobožna vlasnica posvećena potpuno i isključivo rađanju, velikom cilju kojem se bila zavetovala. Tako upadljiv simbol, budući stalno u njenom vidokrugu, mora držati njenu pažnju fiksiranu na prirodnu svrhu, konstantno je podsećajući na zahvalnost koju duguje Tvorcu, zbog toga što ju je uzeo u službu, načinio svedokom svojih najplemenitijih blagoslova, i što ju je angažovao u svojstvu pasivnog instrumenta radi širenja njegove najblagotvornije moći.

Ženski generativni organi behu poštovani[26] kao simboli stvaralačkih moći prirode, odnosno materije, kao što muški behu simboli stvaralačkih moći Boga. Oni su obično predstavljeni nekim simboličkim oblikom, školjkom, ili *Concha veneris*, koja je iz tog razloga nošena od strane pobožnih osoba u davna vremena, kao što je

danas takođe nošena od strane hodočasnika i većine seoskih žena u Italiji. Sjedinjenje obeju izraženo je šakom, spomenutom u pismu ser Vilijema Hamiltona[27]; koja je, budući manje otvoren simbol, izmakla pažnji reformatora, te je još uvek rado nose, isto kao i školjku, žene u Italiji, premda bez razumevanja njenog pravog smisla. Ona predstavlja čin stvaranja, shvaćen kao svečani sakrament, u slavu Tvorca, što će biti iscrpnije pokazano kasnije.

Muški generativni organi se katkada mogu naći predstavljeni znacima iste vrste, koji bi se mogli adekvatno nazvati simbolima svih simbola. Jedan od najznačajnijih znakova ovog tipa jeste krst, u obliku slova T[28], koji je tako služio kao znamen stvaranja i rađanja, pre nego što ga je crkva prihvatila kao znak spasenja; srećna podudarnost ideja, koja je, bez sumnje, olakšala njegovo prihvatanje među vernicima. Predstavi muških organa nekad je bila dodata ljudska glava, što joj daje tačan izgled raspeća; kao što je dato na medaljonu Sizikusa, izdatom od strane M. Pelerina[29]. Na drevnom medaljonu, nađenom u Kipru, koji, sudeći po stilu izrade, sigurno potiče iz doba pre makedonskog osvajanja, on je dat zajedno sa venčićem ili brojanicom, nalik na onu kakva se danas koristi u rimskim crkvama[30], čija zrnca su nekada korišćena za merenje vremena[31]. Njihov kružni razmeštaj označavao je njegovu progresivnu stalnost; njihova međusobna razdvojenost, pak, značila je podele, pomoću kojih je primoran da se vrati samom sebi, proizvodeći tako godine, mesece i dane. Simbol stvaralačke moći je urezan na njima zbog toga što su ove podele naročito bile pod njegovim uticajem i zaštitom; sunce je njegov vidljivi lik, središte njegove moći, od koga se njegove emanacije protežu celim univerzumom. To je razlog što su stari Egipćani, u svojim svetim himnama, prizivali Ozirisa, kao biće što boravi sakriveno pod okriljem sunca;[32] i

to je takođe razlog što je veliki prirodni izvor svetlosti u Orfičkim himnama[33] nazivan Kosmokratwz (Vladalac sveta).

Ovu opštu emanaciju sveprožimajućeg Duha Boga, kojim se sve stvari stvaraju i održavaju, predivno opisuje Vergilije u sledećim stihovima:

Deum namque ire per omnes

Terrasque, tractusquemaris coelumque profundum.

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,

Quemque sibi tenues nascentum arcessere vitas.

Scillicet huc reddi deinde, ac resoluta refferi

Omnia: nec morti esse locum, sed viva volare

Sideris in numerum, atque alto succedere coelo.[34]

Ovde je Nebesni duh predstavljen kako se širi univerzumom, dajući život i kretanje žiteljima zemlje, vode i vazduha, pronoseći svoje sopstveno suštastvo, čiji se svaki delić, pri rastakanju tela koje je njime bilo oživljeno, vraća svom prirodnom izvoru. Otuda, smatralo se da su ne samo ljudi, već i sve životinje, pa čak i biljke, natopljene pojedinim česticama božanske prirode koja je u njih utkana, od kojih su, po tom uverenju, izvedeni njihovi različiti kvaliteti i naklonosti, kao i njihova moć razmnožavanja. To su bile mnogobrojne emanacije božanskih atributa, koje funkcionišu prema različitim modelima i nivoima, u skladu sa prirodom bića kojima pripadaju. Stoga karakteristična obeležja životinja i biljaka nisu posmatrana samo kao predstave, nego i kao konkretne emanacije božanske moći, istovetne sa njegovom sopstvenom suštinom.[35] To je razlog zbog kojeg su simboli bili tretirani sa većim poštovanjem i divljenjem, nego da su bili samo puki opšte prihvaćeni znakovi i oznake. Kako Plutarh kaže, većina egipatskih sveštenika je prihvatila bika Apisa, koji je bio slavljen uz veličanstvene ceremonije, samo kao predstavu duha Ozirisa.[36] Ovo ja uzimam za pravo značenje svega obožavanja životinja u starih Egipćana, o čemu je toliko toga pisano, a toliko malo otkriveno.

Ove životinje i biljke, u kojima je prevladavao neki određeni atribut božanstva, postale su simboli istog, te u tom smislu su i obožavani kao predstave božanskog providenja, delujući u tom posebnom pravcu. Poput mnogih drugih običaja, kako u domenu drevnog, tako i savremenog slavljenja, praksa njihovog poštovanja bila bi nastavljena još dugo nakon što su razlozi zbog kojih je prvobitno bila uvedena potpuno izgubljeni, ili pak samo delimično sačuvani, u izbledelim vekovima tradicionalnog prenošenja. Isti je takav slučaj i sa Egiptom; jer, uprkos tome što su mnogi sveštenici znali ili pretpostavljali poreklo obožavanja bika, isti nisu mogli dati neko racionalno objašnjenje zašto su krokodil, ihneumon ili ibis uživali slične počasti. Oni su nastavljali da simboličke znakove, nazvane hijeroglifi, poštuju kao stvari svetije i dostojnije nego što su bile konvencionalne predstave zvukova, uprkos njihovoj spoljašnjoj inferiornosti; ipak, iz preživelih pisanih izvora se ne bi moglo zaključiti da su bili u stanju da navedu bilo kakav razlog za ovakav njihov izbor. Naprotiv, Strabon nam kazuje da su Egipćani u njegovo doba bili potpune neznalice u pogledu njihovog vlastitog naučenjaštva i religijskih verovanja,[37] premda su razni prevaranti neprestano težili da ih objasne. Njihovo neznanje u ovoj oblasti ne treba da nas začudi, imajući u vidu činjenicu da je većina starih Egipćana, o kojima postoje neki autentični dokumenti, živela u periodu nakon rušenja njihove monarhije i uništenja njihovih hramova, što su pretrpeli od strane Persijanaca, koji su pak, koristili sva raspoloživa sredstva da razore egipatsku religiju; najpre pod vođstvom Kambisesa,[38] a zatim i Ohusa.[39] O tome kako je izgledala egipatska civilizacija pre ove nesreće, nemamo nikakvih neposrednih informacija. Herodot, koji je bio prvi putnik u Egiptu, zatekao je zemlju svu u ruševinama.

U svim savremenim religijama se može primetiti pravilo, da su ljudi sujeverni onoliko koliko je njihovo neznanje, dok su oni koji poznaju minimalna načela religije najozbiljniji i najvatreniji izvođači zvaničnih rituala i ceremonija. Iz pomenute analogije moglo bi se zaključiti da je isti takav slučaj bio i kod Egipćanima. Oni

učeniji i racionalniji među njima odnosili su se prema svetim životinjama tek sa poštovanjem i uvažavanjem, dok ih je prost narod obožavao i slavio. Budući da je najveći deo ovih prvih, što je razumljivo prihvatljivo, uništen u progonima koje su nametnuli Persijanci, obožavanje i slavljenje je time postala uobičajena praksa; tako su različiti gradovi prihvatili različite životinje za njihova zaštitnička božanstva, na isti način kao što se danas katolici stavljaju pod zaštitu različitih svetaca i velikomučenika. Na isti način poput njih, u žaru svoje predanosti zamišljenoj sili, oni zaboraviše istinski prauzrok.

Običaj čuvanja svetih životinja u svojstvu simbola božanskih atributa, jedno vreme je, po svemu sudeći, postao isto tako čest kao i u Egiptu; to se može zaključiti po bogu zdravlja oličenom u živoj zmiji u Epidaurusu, čak u poslednjem stadijumu njihove religije.[40] Ipak, uopšte gledano, oni davahu prednost izražajnim likovima, ne zbog svoje nadmoćnosti na polju umetnosti, koju nisu mogli dostići sve do pojave Homera[41] i nakon toga, kada je njihova teologija već bila sasvim iskvarena, nego zbog toga što su na taj način imali mogućnost da svoje ideje izraze potpunije, kombinovanjem nekoliko oblika, i time pokažu u punom sjaju ne samo božanski atribut, već i sam način i cilj njegove funkcije. Tako, na primer, na čuvenoj bronzanoj statui u Vatikanu muški generativni organi se nalaze smešteni na glavi petla, koji je znamen sunca, i sve to postavljeno na vrat i ramena čoveka. U ovom sklopu oni predstavljaju stvaralačku moć ErwV-a, Ozirisa, Mitre, odnosno Bahusa, čije središte jeste sunce, inkarnirano u čoveku. Na natpisu ugraviranom na pijedestalu, koji predstavlja personifikaciju božanskog atributa, piše Spasitelj sveta (Swth zkosmy), naziv odvajkada vredan poštovanja, kojim god simbolom bio predstavljen.[42]

Egipćani prikazivahu ovu inkarnaciju božanstva manje trajnim, ujedno jednako izražajnim simbolom. U Mendesu je bio čuvan živ jarac, kao oličenje rasplodne moći, pred kojim su se žene pojavljivale gole, imajući čast da od istog budu javno

uzete. Herodot je bio očevidac javnog izvođenja takvog jednog čina (εV epideixin anJrwpwn), nazvavši ga čudesnim (teraV). No, Egipćane nije mogao zastrašiti takav čin; za njih to je bilo olicetvorenje inkarnacije jednog božanstva, i prenos njegovog stvaralačkog duha na čoveka. On je smatran jednom od svetih tajni drevne crkve, i bez sumnje, posmatran sa takvom bogobojaznošću i poštovanjem, kojom duboko pobožne osobe svagda promišljaju misterije njihove vere, šta god one bile; jer, kao što učeni i pravoverni biskup Vorbarton (Warburton), o čijem autoritetu nije na meni da sudim, veli, *iz karaktera nekog dela, kao ni iz učinaka njegovih, ne može se krepost očitati.*[43] Otuda, koliko mi možemo reći o tome, ova ceremonija, koliko god delovala šokantno u odnosu na savremene običaje i stavove, u doba kada se proslavljala može biti da je imala nekakvu suštastvenu vrednost, pružajući odista poučan i neponovljiv prizor sveštenicima starog Egipta. Uistinu, čini se da Grci nisu ispoljavali neku veliku užasnutost ili zgražavanje prema imitativnim predstavama tog tipa, šta god bi istoričar smatrao da je bilo prikladno prilikom izvođenja izvorne svetkovine. Nekolicina primeraka njihove skulpture, koji se uklapaju u ovo viđenje stvari, umakla je besu reformatora, ostavši za nauk potonjih vremena. Jedan od njih, nađen među ruševinama Herkulanuma, te strogo čuvan u Kraljevskom muzeju Portičija, dobro je

Tabla VII (Koza i satir, grčka skulptura)

poznat. Drugi takav primerak postoji u zbirci g-dina Tounlija, za koji sam smatrao za shodno da ga treba dobro utuviti, za dobrobit svih učenih ljudi.[44] Može se primetiti, da je na ovim delima jarac prikazan u *pasivnoj*, umesto u *aktivnoj* ulozi; kao i da je *ljudski simbol* prikazan inkarniran u *božanskom*, umesto da je *božanski* inkarniran u *ljudskom*; no u suštini tu nema razlike, jer Tvorac, budući oba pola, može biti prikazan u bilo kojem određenom polu, svejedno. U jednom drugom simbolu, simbolu bika, pol jednako varira; na grčkim medaljama nekad je bik, a

nekada krava,[45] za koju Strabon kaže da je korišćena kao simbol Venere, odnosno pasivne stvaralačke moći, u Memfisu, u Egiptu.[46] I bik i krava takođe su danas predmet obožavanja kod Hindusa, kao simboli muških i ženskih moći, tj. božanskih moći stvaranja i održavanja. Krava je prisutna gotovo u svim njihovim pagodama; bik se, pak, poštuje svečanije i većom posvećenošću. U okolini Tandžura nalazi se spomenik njihovoj odanosti ovoj životinji, koji bi čak i uz neumoljivu istrajnost i postojanu radinost starosedelaca ove zemlje teško mogao da bude podignut bez poznavanja praktične mehanike, koje bi nadmašivalo njihov sadašnji nivo. Radi se o statui bika u ležećem položaju, izvajane izuzetnom preciznošću, iz jednog jedinog komada teškog granita, koji je prenošen kopnenim putem sa udaljenosti od oko stotinu milja, pri čemu bi njena težina, u sadašnjem stesanom obliku, mogla iznositi najmanje stotinu tona.[47] Stari Grci su pokatkad svog Bahusa, odnosno bika, pravili sa ljudskim licem, da bi tako izrazili oba pola, označivši to urezivanjem inicijala epiteta LijnhV.[48] Na njega su često stavljali znak zvezdice sa zracima, što je predstava sunca, da bi tako pokazali božanstvo čiji atribut je njime bio simbolizovan.[49] Otuda možemo shvatiti razlog zbog čega su Germani, koji su, prema Cezaru[50] obožavali sunce, nosili sa sobom metalno obličje bika, kao znamenje svog boga, tokom njihovog osvajanja rimskih dominiona za vladavine Mariusa;[51] s druge strane, čak i ljudi, koje je božja promisao izabrala, kada su pravili sebi simbol boga što će ih voditi kroz pustinju, i koji će im služiti da otera od njih sve nečiste siline, pravili su taj svoj simbol u obličju mladog bika, odnosno teleta.[52]

(...)

[1] Primerak svakog od voštanh *ex-voti*-ja, sa originalnim pismom iz Isernije. Vidi *Ex-voti*, tabla I.

[2] Vidi sliku II, figuru 1.

[3] U prvoj bronzanoj zbirci nađenoj u Herkulanumu.

[4] Faktički broj stanovnika Isernije je 5156.

[5] Izgleda da su moderni Prijapi tako nazivani u Iserniji.

[6] Isceljenje bolesti svetim uljem isto tako ima drevno poreklo; tako nam Tertulijan kaže da je neki hrišćanin, zvani Prokul, iscelio cara Severusa od izvesnog poremećaja upotrebom ulja. Zbog usluge koju mu je učinio car je zadržao Prokula u svojoj palati do kraja života.

[7] Plut. *De Is. et Os.*

[8] Ibid.

[9] Ibid.

[10] Orf. *Argon*, 422.

[11] Orfej: Argonauti, stih 12. Ova poema o argonautskom pohodu ne pripada drevnom Orfeju, već ju je napisao u njegovo ime neki pesnik koji je živeo posle Homera; to se vidi po aluziji na Orfejev pad u pakao, što je bajka izmišljena nakon Homerova doba. Delo je, svakako, vrlo drevno, što i stil i način pisanja dovoljno pokazuju; a, moje mišljenje je da ne može biti starije od doba Pizistrata, kome se uopšteno pripisuje. Odlomak na koji se ovde upućuje naveden je iz jedne druge poeme, koja je, kada je to napisano, prošla kao originalno delo tračkog barda; pravedno ili ne, nije od neke važnosti, jer, to što se o njoj tako mislilo u to doba dokaz je njenog pradavnog porekla. Druge orfičke poeme, navedene u ovom predavanju, jesu himne, odnosno litanije, koje rani hrišćanski pisci i pozni platonisti pripisuju Onomakritu, pesniku iz Pizistratova vremena; no, one verovatno potiču od različitih autora (vidi Brucker, *Hist. Crit. Philos.*, vol. I, 2. Deo, lib. I, c. i.). One, međutim, ne sadrže ništa što bi potvrdilo da potiču posle doba Troje; ako je Onomakrit, ili bilo koji pozniji autor, imao ikakvog udela u njima, čini se da je taj udeo bio jedino u njihovoj versifikaciji i promeni dijalekta (vidi Gesner, *Proleg. Orphica*, str. 26). Da ih je izmislio i pokušao da ih nasilno nametne svetu, kao izvorne sastave drevnoga barda, nema sumnje ni u to da ih je natrpao starodnim i preživelim frazama; ali to nipošto nije slučaj, budući da je jezik čist i dostojan Pizistrata. Ove poeme se ne svrstavaju u redovne himne, jer himne Grka sadržavahu životopise i dela bogova, poput one kod Homera i Kalimaha; to su dela drugačije

vrste, ortodoksne inokacije ili molitve što su se koristile u Orfičkim misterijama, gotovo iste klase kao i psalmi u Hebreja. Razlog zbog čega su ih rani pisci tako retko pominjali, a kasniji ih, za razliku od njih, neprekidno navodili, leži u činjenici da ona pripadaju mističnim vidovima obožavanja, gde je sve bilo skrivano pod najstrožim zavetom tajnosti. No, nakon pojave Hrišćanstva, ovu svetu tišinu prekidoše grčki obraćenici, koji otkriše sve ono što su verovali da može srozati nivo drevne religije i poslužiti u prilog novodolazećoj. Za razliku od njih, paganski sveštenici su otkrili sve ono što su smatrali da može imati suprotne tendencije; objavljivanjem istinske mistične vere sopstvene religije, oni nastojahu da pokažu da njena načela nisu tako apsurdna kao što to može izgledati sudeći po njihovoj spoljnoj strukturi; naprotiv, ako se oslobodi poetske alegorije i primitivne fabule, njihova teologija se čini čistom, razumljivom i uzvišenom (Gesner. *Proleg. Orphica*). Zbirka pomenutih poema koja je sačuvana do danas, sastavljena i skrojena učešćem mnoštva autora, gde su neke puki falsifikati, a neke druge umetnute i izmenjene, mora se čitati s velikim oprezom; naročito se ovo odnosi na Fragmente, što su ih očuvali crkveni oci i amonovski platonisti; ovi pisci nisu imali nikakvih skrupula u svojim nastojanjima da falsifikuju svaki spomenik antike koji se uklapao u njihove namere. U tome su prednjačili prvo spomenuti, koji su, u prilog njihovom urođenom fanatizmu, u želji da podrže interese konfederalnog tela, smišljali svaki mogući način na koji bi mogli to telo unaprediti, šireći svetla otkrovenja i privodeći prozelite istinskoj veri, koja je ne samo zakonita, već i zaslužna (vidi Klementina, Hom. VII, gl. 10. Recogn. Lib. I, sek. 65. Origen, *apud Hieronom. Apolog. I, contra Ruf. Et Chrysostom. de Sacerdot.*, lib. I.

Chrysostom, naročito, ne samo da opravdava, već toplo preporučuje, sve prevare koje se mogu napraviti za boljitak crkve Hristove). Pausanije veli (lib. IX) da su Orfejeve himne bile nekolicke i kratke, ali zato su se po svojoj poetskoj vrednosti mogle meriti sa Homerovim, dok su ih po svojoj duhovnoj vrednosti čak i premašivale (Jeologikwteroi). Ove himne su verovatno bile iste kao i autentični delovi zbirke koja je sačuvana. No, one su tako međusobno isprepletene, da je teško reći koje su od njih autentične a koje nisu. Verovatno najsigurniji metod za procenu sastoji se u upoređivanju epiteta i alegorija sa simbolima i monogramima na grčkim medaljonima, kao i ustanovljenje njihovog međusobnog podudaranja kao testa verodostojnosti. Medaljoni su predstavljali javne aktove i svedočanstva države,

izrađeni pod rukovodstvom magistrata, koji behu uglavnom osobe inicirane u misterije. Otuda možemo biti uvereni da, kakve god bile teološke i mitološke aluzije o njima, oni su bili deo drevne religije Grčke. Upravo odavde se može zaključiti dokaz da mnoge od Orfičkih himni i fragmenata sadrže čistu teologiju ili mistično verovanje predaka, koje Pausanije naziva Orfičkim (*lib. I, c. 39*), i koje se toliko razlikuju od prostonarodne religije i poetske mitologije, da se na prvi pogled teško može zamisliti da pripadaju istom narodu. Ipak, ako se preduzmu adekvatnija istraživanja, pokazuje se da su one istinski izvor iz kojeg su se iste razvile, i uzrok sve njihove ekstravagancije.

S druge strane, istorija samog Orfeja je tako zbrkana i zamagljena mitom, da je nemoguće doći do nekih pouzdanih podataka o njemu. Prema tradiciji, on je bio Tračanin, i u Grčku je uveo misterije u kojima je bio poučavan izvorniji sistem religije (Brucker, vol. I, deo 2, lib. I, c. i.). Takođe, predanje kaže da je putovao u Egipat (Diodor. Sic. Lib. I, str. 80); ali, kako su Egipćani tvrdili da su svi tuđinci svoje nauke crpili od njih, u doba kada je vladalo pravilo da su stranci koji bi ušli u zemlju bili pogubljeni ili bačeni u roblje (Diodor. Sic. Lib. I, str. 78 i 107), ovaj navod, kao i mnogo drugih istog tipa, može biti odbačen. Egipćani sigurno nisu mogli učiti Orfeja o postojanju mnoštva svetova i o istinskom sunčevom sistemu, što su temeljni principi njegove filozofije i religije (Plutarh, *de Placit. Philos.*, lib. II, c. 13. Brucker *in loc. citat.*). Niti je mogao steći svoje znanje od bilo kog čoveka o kome je istorija sačuvala neke materijalne tragove; jer, mi ne znamo nijednog takvog, kojeg je nauka mogla u tolikoj meri unaprediti, da istina, tako daleko od običnog posmatranja, i tako kontradiktorna za neuvežbana čula, ne bi bila odbačena, kao što je to bilo uobičajeno za sve pravce grčke filozofije sa izuzetkom Pitagorejaca, koji je nisu razumeli kao naučno otkriće, već su je pre svega poštovali kao činjenicu vere. Trakiju je u nekoj davnoj prošlosti sigurno naseljavao civilizovan narod; jer, kada je Filip Makedonski otvarao rudnike zlata u svojoj zemlji, našao je da su oni i ranije u prošlosti bili u upotrebi, i to uz velike troškove i primenjenu veštinu, od strane naroda koji je bio valjano obrazovan u oblasti mehanike, o kojemu, pak, nije ostalo nikakvih tragova. Pretpostavlja se da su se među njima izdvajali Orfej i Tamir, čije su se pesme, kako kaže Platon, u njegovo doba mogle čitati s velikim uživanjem.

[12] Vidi Sofokle, *Edip. Tir.*, stih 1436.

2 Orf., *Him.* 5.

3 Simf., 1., 2.

4 Vidi tablu XXI, sl. 1.

5 Makrob. *Sat.* i. c. 20.

6 Vidi Golc, tab. II, figure 7 i 8.

[13] Vidi tablu IV, sl. 1 i *Recherches sur les Arts*, vol. I. Tab. VIII. Hebrejska reč *Kroub* ili *Kerub*, izvorno je značila *snažan* ili *robustan*; ovde je obično upotrebljena metaforično, u značenju Bika. Vidi Cleric. u *Izlazak (St. Zavet, prim. Prev.)*, gl. XXV.

2 *Recherches sur les Arts*, lib. I.

3 Lib. I. gl. 12.

[14] *Izlazak*, gl. XXXIV.V, Stih 35, ed. Vulgat. Drugi prevodioci ovaj izraz razumeju na metaforički način, pretpostavljajući da znači ozračen, odnosno luminozan.

[15] Vidi tablu III.

[16] Ton de tragon aweJewsan oi Aignwtioi kaJawer kai wara toiV Ellhsi tetihsJai legksi ton Priawon dia to gennhtikon morion. Diodor, lib. I. str. 78.

[17] Tabla X, sl. 3.

[18] Orfej, Himne, V i XXIX.

[19] Numm. Vet. Pop. Et Urb. Tab. XXXIX, slike 19 i 20. One su na mnogim medaljonima u Marselju, Napulju, Turu i mnogim dr. gradovima.

[20] U *Tim.* III, i *Frag. Orfič.*, izd. Gesner.

[21] Filo. *de Leg. Alleg.* lib. I. Jo Damask *de Orth Fid.*

[22] Mosheim. *Nota in Sec. XXIV. Cudw. Syst. Intellect.*

[23] Vidi Boeth. *de Consol. Philos.* lib. IV prof. 6.

[24] Proklo (Proclus) u *Theolog. Platon.* lib. I et II.

[25] Tabla II, fig. 2, ugravirana na primerku u Britanskom muzeju.

[26] August. *De Civ. Dei*, Lib. VI, gl. 9

3 Vidi Tablu II, Fig. 1 preuzeto iz Britanskog muzeja, na kojoj su oba simbola sjedinjena.

[28] *Recherches sur les Arts*, lib. I. gl. 3

[29] Vidi Tablu IX. Fig. 1.

[30] Tabla IX, fig. 2, od Pelerina. Slični medaljoni postoje u Hanterovoj (Hunter) zbirci i očito imaju feničansko poreklo.

4 *Recherches sur les Arts*, lib. I. gl. 3

5 Plutarh: *de Is. et Osir.*

6 Vidi Himnu VII.

[34] *Georgic. Lib. IV*, stih 221.

[35] Proclus u *Theol. Plat. Lib. i.* str. 56, 57.

2 *De Is. et Os.*

1 *Lib. XVII.*

[38] Herodot. *Lib. III.* Strabo, *lib. XVII.*

3 Plutarh: *de Is. et Os.*

5 Kada Homer slavi neko delo umetnosti, on ga naziva delom Sidonijanaca

[39]

[40] *Liv. Hist. Epitom. Lib. XI.*

[41] Kada Homer slavi neko umetničko delo, on to naziva delom Sidonijanaca.

[42] Vidi tablu II, fig. 3.

[43] *Div. Leg. Knjiga i*, gl. 4.

[44] Vidi tablu VII.

[45] Vidi tablu IV, fig. 1, 2, 3, i tablu III, fig. 4, ugraviranih na medaljonima koje posedujem.

[46] *Lib. XVII.*

[47] Vidi tablu XXII sa dimenzijama, koje je uzeo kapetan Peterson na licu mesta.

[48] Vidi tablu IV, fig. 2, sa Napuljskog medaljona, u Hanterovoj zbirci.

[49] Vidi tablu IV, fig. 2, i tablu XIX, fig. 4, sa medaljona iz Kalea, u mom vlasništvu.

[50] *De B. G.*, lib. VI.

[51] *Plut. u Mariju*.

[52] *Izlazak*, gl. XXXII, sa Patrikovim *Komentarima*.